

Kirjallisuutta

että tuotos sittenkään olisi automaattista. Dufvan vastaus morfologisten lipsahdusten syntyä koskevaan kysymykseen on pyöreä; hänen mukaansa »monet tilannekontekstin ominaisuudet» vaikuttavat siihen, millainen morfologinen muoto valitaan (s. 93).

Eri tilanteiden sanastossa aikaansaamat aktivaatiot eivät riitä selittämään esimerkiksi äännelipsahduksia, jotka vaikuttavatkin pragmaattisesti vaikeimmin tulkittavilta. Myös näissä Dufva hylkää formalistisen tulkintatavan. Sen sijaan hän esittää (s. 204, 205), että osa äännelipsahduksista olisi puhtaasti akustisia tai pelkästään artikulaatioon perustuvia. Toiseksi hän puhuu mielenlipsahduksista, joissa äänneiden lipsahdettua lopputuloksena on äänneellisesti oikea mutta kontekstin kannalta väärä sana. Kolmannessa tyypissä, edellisten yhdistelmässä, vaihtuu kaksi sekä äänneellisesti että merkitykseltään läheistä sanaa. Uudesta lähestymistavasta huolimatta tulos on tuttu jo formalisteilta (ks. esim. Garrett 1988). Näyttääkin siltä, että vaikka pragmaattis-funktionaalisen näkökulman avulla pystytään näppärästi selittämään sananvaihdot ja lausekontaminaatiot, fonologisten lipsahdusten kuvauksessa sillä ei ole mitään uutta annettavaa.

Otsikossa herättää huomiota Dufvan termi »epäkieli» (mislanguage). Voiko jonkin niinkin konkreettisen ilmiön kuin kieli rinnalle asettaa vastakkaisen ilmiön pelkän etuliitteen avulla? Takaperoisjohdon avulla termin voisi ymmärtää syntyneen esimerkiksi sarjasta *epäkieliopillinen (lipsahdus)* > **epäkielioppi* > **epäkieli*, mutta englanninkielinen *mislanguage* tuntuu silti mahdollottomalta. Epäkielen olemukseen väitöskirja ei anna selvää vastausta.

Vaikka väitöskirjassa pohditaan lipsahdusten syitä ja vaikutusta dialogeihin, niiden esiintymisfrekvenssistä suomenkielisissä keskusteluissa ei esitetä edes summittaisia arvioita. Voidaksemme sanoa jotakin erityyppisten lipsahdusten suhteellisista määristä ja esiintymistiheydestä aineisto olisi koottava systemaattisesti. Luotettavuuden ja virheiden havaitsemisen kannalta taas olisi suotavaa, että tutkimukset perustuisivat nau-

hoittamalla dokumentoituihin aineistoihin.

Lipsahdusten syitä pohdittuaan Dufva näyttää päätyneen yksinkertaiseen ratkaisuun: kaikki vaikuttaa kaikkeen. Niinpä lipsahduksen aiheuttajia voivat samanaikaisesti olla jokin kielenulkoisen havainto, puhujan huomion jakautuminen, lipsahtelevien yksiköiden rakenteellinen tai semanttinen samankaltaisuus, keskustelunaiheen aiheuttama sanaston aktivaatio, aiempi tekstikonteksti ja sanojen kompleksisuus. Ratkaisu on äärimmäisen helppo, ja tällainen teoria on tuskin koeteltavissa saati falsifioitavissa. Vaikka selitykset eivät annakaan täsmällisiä vastauksia, pragmaattis-funktionaalisella kuvauksella lienee silti paikkansa lipsahdusten tulkinnassa.

TAPIO HOKKANEN

LÄHTEET:

- CUTLER, A. 1982: The reliability of speech error data. – A. Cutler (toim.): Slips of the tongue and language production s. 7 – 28. Amsterdam, Mouton.
- FERBER, R. 1991: Slip of the tongue or slip of the ear? On the perception and transcription of naturalistic slips of the tongue. – Journal of Psycholinguistic Research, Vol. 20, 2, s. 105–122.
- GARRETT, M. F. 1988: Processes in language production. – F. Newmeyer (toim.): Linguistics: The Cambridge Survey, Vol. 3, s. 69 – 96. Cambridge, Cambridge University Press.

Erilaisia pääluokkia

M. H. KLAIMAN *Grammatical voice*. Cambridge studies in linguistics 59. Cambridge University Press, Cambridge 1991. XIX + 323 s. ISBN 0-521-36001-3.

Pääluokka (engl. *voice*) on aikamuodon, moduksen ja aspektin ohella yksi verbien

kieliopillisista kategorioista. Kaikista näistä ilmiöistä on nyt saatavilla Cambridge University Pressin julkaisema yleisesitys: vuonna 1976 ilmestyi Bernard Comrien *Aspect*, 1985 saman tekijän *Tense*, 1986 F. R. Palmerin *Mood and modality* ja vihdoin vuonna 1991 M. H. Klaimanin *Grammatical voice*. Kolme ensin mainittua on myös esitelty Virittäjässä: Comrien aspektiteos vihkossa 3/1988 (Matti Larjavaara: »Aspektologian aakkosia»), tempusteos vihkossa 2/1988 (Jyrki Kalliokoski: »Ajan tasalla») ja Palmerin modusteos vihkossa 4/1987 (Riitta Korhonen-Kusch: »Modaliiteetin oppikirja»). Nyt on arvioitavana Klaimanin pääluokkatutkimus.

Yleensä pääluokalla tarkoitetaan sellaista verbin taivutusluokkaa, joka morfologisella tunnuksellaan kytkee kuvattavan tilanteen osanottajia edustavat lauseen nominaalijäsenet tiettyihin syntaktisiin aseisiin. Ensi sijassa kyse on lauseen subjektin valinnasta. Pääluokkavaihtelun mahdollistamat vaihtoehtoiset tavat järjestää lauseen nominaalijäsenten ja verbin väliset syntaktiset suhteet perustuvat siihen, että kuvattava tilanne voidaan kielentää sen eri osanottajien näkökulmista. Se nominaalijäsen, joka kuvauksessa nousee etualalle, päätty lauseessa subjektin asemaan. Pääluokista tutuimmat ovat aktiivi ja passiivi. Aktiivissa tilanne kuvataan sen dynaamisimman ja aktiivisimman, tyypillisesti agenttiivisen osanottajan kannalta. Passiivissa tilannetta taas tarkastellaan ei-dynaamisen, tyypillisesti staattisen osanottajan näkökulmasta.

Klaiman haluaa tutkimuksellaan paitsi valaista myös avartaa perinteistä pääluokkakäsitystä. Hän jakaa pääluokat kolmiksi peruspääluokkiin (*basic voice*), johdettuihin pääluokkiin (*derived voice*) ja pragmaattisiin pääluokkiin. Tyypillinen johdettu pääluokka on passiivi, jonka parina on johtamaton peruspääluokka aktiivi. Pragmaattinen pääluokka hahmottaa ja kielentää kuvattavan tilanteen suhteessa diskurssiin, kun muissa pääluokkatyypeissä tilanne hahmotetaan ja kielennetään suhteessa todellisuuteen. Pragmaattisen pääluokan alalajeiksi Klaiman erottaa ontologiseen salienssiin

pohjaavan käänteisen pääluokan sekä informaatiotalienssiin pohjaavan fokusoivan pääluokan.

Kirjansa toisessa luvussa Klaiman käsittelee peruspääluokkasysteemejä ja mediumia. Hänen mukaansa indoeurooppalaisten kielten tyypillinen pääluokkavaihtelu ei ole aktiivin ja passiivin välinen, vaan aktiivin ja mediumin. Indoeurooppalaisen mediumin ohella Klaiman esittelee myös fulan (Pohjois-Afrikka) ja tamilin (Intia) mediumijärjestelmiä. Mediumin käsite on peräisin klassisten kielten kielioppitraditiosta, jossa se on erotettu aktiivin ja passiivin rinnalle kolmanneksi pääluokaksi. Toisin kuin passiivi mediumi ei ole johdettu pääluokka, vaan se edustaa Klaimanin mukaan peruspääluokkaa. Tämä tarkoittaa sitä, että mediumin suhde aktiiviin ei perustu toisiaan vastaavien aktiivi- ja mediumilausevarianttien olemassaoloon (vaikka tällainen pari suuresta osasta verbejä yleensä voidaankin muodostaa), vaan mediumin esiintyminen määräytyy verbikohtaisesti, kunkin verbin inherenttien leksikaalisten ominaisuuksien perusteella. Kyse on siis kielen verbileksikon yleisestä semanttispohjaisesta luokittelusta eikä yksityisen lauseen syntaktisen koodauksen valinnasta. Kielissä, joissa on aktiivi/mediumi-pääluokkavaihtelu, osa verbeistä taipuu vain aktiivissa, osa vain mediumissa ja (suurin) osa kummassakin. Ne verbinvartalot, jotka taipuvat sekä aktiivissa että mediumissa, ovat yleensä transitiivisia (mediumimuodossaan kuitenkin intransitiivisia). Ne verbinvartalot, jotka taipuvat vain mediumissa, ovat yleensä intransitiivisia.

Mediumin keskeiseksi semanttiseksi funktioksi on yleensä mainittu verbin valenssin alentaminen; toinen ominaisuus, joka mediumiin usein yhdistetään, on refleksiivisyyden ilmaiseminen. Klaimanin mukaan aktiivin ja mediumin välillä on merkitysero, joka johtuu erilaisista tavoista nähdä loogisen subjektin osallistuminen kuvattavaan tilanteeseen: mediumin kuvaamassa tilanteessa toiminnan päävaikutus kohdistuu siihen nominaalitarkoitteeseen, joka esiintyy lauseen subjektina. Subjektilla on siis myös objektin ominaisuuksia. Toinen mediumille

Kirjallisuutta

ominainen semanttinen piirre on kontrolli.

Luku 3 käsittelee kontrollin vaikutusta pääluokkasysteemien kieliopilliseen rakenteeseen. Kontrolli tarkoittaa tässä sitä, missä määrin tilanne on sen osanottajien hallinnassa. Aluksi Klaiman erittelee seikkaperäisesti, mitä kontrolli on suhteessa sellaisiin sille läheisiin käsitteisiin kuin esim. agenttiivisuus, kokijuus, intentionaalisuus ja tietoisuus. Kontrolli ja kontrolloimattomuus edustavat sellaista perustavanlaatuista semanttista oppositiota, jolle on ominaista heijastua myös kielen rakenteeseen. Kuvattavan tilanteen kontrollisuhteet voivat eri kielissä säädellä pääluokankin, ja nimenomaan johtamattoman peruspäaluokan, valintaa. Sen määräytymisessä, mihin pääluokkaan verbi kulloinkin kuuluu, on keskeisenä erottimena usein agenttiivisuuden ja kokijuuden oppositio, joka perustuu kontrollin asteen eroon. Esimerkiksi utoatsteekikieliin kuuluva *cupeño* koodaa verbeisään kontrollin asteen morfologisesti. *Cupeño*ssa erotetaan kolme verbien taivutusluokkaa: ensinnäkin kontrollin ja kontrolloimattomuuden vastakohtan perusteella ja sitten kontrollin käsittävässä ryhmässä edelleen agenttiivisuuden ja kokijuuden opposition perusteella. Jotkin *cupeño*n verbit taipuvat vain yhdessä näistä luokista, jotkin kahdessa ja jotkin kolmessa.

Luvussa 4 Klaiman tarkastelee ns. käänteisiä pääluokkasysteemejä (*inverse voice systems*), jotka ovat ominaisia mm. monille Pohjois-Amerikan intiaanikielille. Käänteinen pääluokkasysteemi on pragmaattisen pääluokan yksi laji, johon kuuluvat taivutusparina suora ja käänteinen pääluokka. Tässä järjestelmässä lauseenjäsensuhteita ei merkitä nomineihin liittyvillä tunnuksilla, vaan verbiin kiinnittyvällä pääluokan tunnukseksi; mikään muu kuin pääluokan morfologinen tunnus ei ilmaise lauseen nominaaliaktantin lauseenjäsensijainta. Se, mikä lauseen nominijäsensistä on kulloinkin subjekti, määräytyy käänteisissä pääluokkasysteemeissä yleensä niiden tarkoitteiden ontologisen salienssin mukaan. Ontologinen salienssi noudattaa agenttiivisuushierarkiaa, jossa ylimpänä ovat puheaktipersonat (siis

1. ja 2. persoona), sitten 3. persoona ja edelleen erisnimet, inhimilliset, elolliset ja elottomat tarkoitteet. Suorassa pääluokassa lauseen subjektiksi nousee ensisijaisesti agenttiivisin ja siis ontologisesti salientein osanottajatarkoite. Sen sijaan jos subjektina onkin muu kuin salientein tarkoite, verbi merkitään käänteisen pääluokan tunnukseksi.

Yhteistä käänteisellä pääluokalla (*inverse voice*) ja tyypillisellä »johdetulla» pääluokalla (*derived voice*) – siis esim. passiivilla – on, että molemmat koodaavat asioiden tarkastelunäkökulman vaikutuksia kielen syntaktiseen rakenteeseen. Niiden erona taas on (käänteisen luokan pragmaattispuhujaisuuden lisäksi), että käänteisen pääluokan tunnus ei muuta verbin valenssia: käänteisen pääluokan muodot ovat suoran pääluokan muotojen tapaan muodoltaan transitiivisia. Käänteinen pääluokka ei myöskään etualaista lauseen yhtä ja takalaista toista nominaalijäsentä, vaan tämä eronteko tapahtuu pragmaattisen tulkinnan perusteella. Erona on edelleen se, että passiivilauseen propositionaalinen sisältö on yleensä sama kuin vastaavan aktiivilauseen, mutta käänteisen pääluokan lauseen sisältö on eri kuin sellaisen suoran pääluokan lauseen, jossa on mukana täsmälleen samat nominaalikonstituentit.

Toinen pragmaattinen pääluokkatyyppi on informaationsalienssin pääluokka (luku 5), jossa lauseen rakenteellista jäsentymistä säätelee nominaalitarkoitteiden suhteellinen tärkeys tai prominenssi diskurssin informatorakenteessa. Kyse on toisin sanoen tiettyjen lauseenjäsenten fokusoimisesta pääluokkavalinnan avulla. Informaationsalienssiin perustuvia pääluokkasysteemejä tavataan ainakin mayassa sekä filippiiniläis-kielissä.

Olen tässä selostanut vain pääkohdat Klaimanin tutkimuksesta. Kaikkiaan hän onnistuu kirjassaan osoittamaan, että verbien pääluokkavaihtelussa on kyse paljon muustakin kuin vain lauseen syntaktisten suhteiden vaihtelusta. Pääluokka voi ilmetä erityyppisinä järjestelminä kielen eri tasoilla. Yhteistä kaikille pääluokille näyttää olevan, että niiden esiintymistä säätelee jon-

kinlainen lauseen nominaalijäsenten keskinäinen hierarkia, jonka rakentumisen perusteet kuitenkin vaihtelevat pääluokkatyypeittäin.

On ymmärrettävää, että Klaimanin tutkimus on ilmestynyt Cambridge studies in linguistics- eikä Textbooks-sarjassa. Yleiseksi oppi- tai käsikirjaksi siitä ei oikein ole. Tämä johtuu siitä, että kirja ei luo kattavaa yleiskuvaa pääluokasta (esim. ilmiön morfologinen puoli jää syrjään), eikä se esitystapansa vaikeuden vuoksi myöskään sovi kovin kokemattomalle lukijalle. Sen sijaan Klaimanin kirja on omaleimainen ja syvälinen erityistutkimus todella monitahoisesta kielenilmiöstä, jonka universaali kartoitus on vielä pahasti kesken. Kirjan lukeminen on työläs kokemus siksikin, että se avaa niin uudenlaisia näkymiä aiheeseensa. Klaimanin teoksella on kaikki edellytykset toimia tukevana pohjana tulevalle pääluokkatutkimukselle. Lisäksi se on tiedon ja ajatusten lähde kaikille verbi-, lause- ja tilaneseantiikan tutkijoille.

VESA KOIVISTO

Refleksiiviverbien semantiikkaa

VESA KOIVISTO *Suomen verbikantaisten UtU-verbijohdosten semantiikkaa*. Suomi 161. SKS, Helsinki 1991. 120 s. ISBN 951-717-688-0.

Oli mielenkiintoinen ja hauska kokemus tarttua Vesa Koiviston monografiaan, joka käsittelee samaa aihetta kuin oma suomen kielen proseminaariesitelmäni joskus kymmenisen vuotta sitten. Tutkimusintressimme ovat pitkään olleet yhteneväisiä. Vesa Koivisto tarkastelee tässä tutkimuksessaan suomen kielen deverbaalisia UtU-johtimisia verbejä, ja nimenomaan niiden semantiikkaa.

Tutkimusaineisto on poimittu Nykysuomen sanakirjasta ja käsittää noin viisisataa deverbaalista johdosta. Semanttinen analyysi

si pohjautuu pääosin NS:n esimerkkilauseisiin. Analysointiin on käytetty verbisemantiikan tutkimuksessa totunnaista menetelmää, joka perustuu verbiin liittyvien argumenttien semanttisiin rooleihin. Koivisto käyttää tutkimusaineistostaan nimitystä refleksiiviverbit ja korostaa nimityksen morfologista luonnetta. Verbikantaisten UtU-johdosten nimittäminen semanttisestikin refleksiiviseksi on kyllä sikäli puolustettavissa, että nimenomaan tällä johdostyyppillä puhtaasti refleksiivinen käyttö, sellainen, jossa agenttiivinen subjekti kohdistaa verbin ilmaiseman toiminnan itseensä eli on verbin argumenttina sekä agentti että patientti, on yleistä, vaikei vallitsevaa. Koiviston terminologiassa refleksiiviverbi tarkoittaa kuitenkin morfologista johdostyyppiä: johdosta, jossa johtimena on UtU ja kantasanana verbi. Siten verbi *piilottaautua* (johdettu verbistä *piilottaa*) kuuluu aineistoon, mutta verbi *piiloutua* ei, koska sen kantana on substantiivi *piilo*. Substantiivikantaisia johdoksia Koivisto nimittää morfologisena luokkana translatiiviverbeiksi, mitä esim. *piiloutua* ei semanttisesti missään tapauksessa ole. Kaksitulkintaiset johdokset, joiden kantasanana voi olla joko nomini tai siitä johdettu supistumaverbi, Koivisto on kelpuuttanut mukaan aineistoonsa. Tuntuu siltä, että nominikantaisten johdosten jättäminen tarkastelun ulkopuolelle aiheuttaa ainakin sen, että osa UtU-johtimen funktioista ja koko johdostyyppin piirteiden tulkinasta jää puolitiehen. Koiviston tutkimustavoitteiden asettelusta käy kuitenkin ilmi, että päätarkoitus ei ole nimenomaan UtU-johtimen funktioiden selvittely vaan nimenomaan refleksiivikäsitteen tarkentaminen semanttisena luokkana.

Kirjansa toisessa johdantojaksossa Koivisto esittelee käyttämänsä metodia. Hän tarkastelee kriittisesti johto-opissa ja sen semantiikassa käytettyjä menetelmiä, eritoten semanttisia rooleja sekä pinta- ja syvärakenteen käsitteitä. Jälkimmäisistä hän toteaa ilmeisen paikkansa pitävästi, että niitä on aiemmissa johto-opin tutkimuksissa käytetty kuvaamaan lähinnä ilmausten semanttista (syvärakenne-) ja syntaktista (pintara-